

Dünya tarixində pandemiyalar

XVII esrin ikinci yarısında 1677/78-ci ilerde taun xəsteliyi baş vermişdir. Bu xəsteliyin əsas nüshəsi 1678-ci ilin İlkinə sonra epidemiyinin en dalgasının uzun müddət davam etməsi böyük fəsadları sebəb olmuşdur. Təkce Qumkəndində 500-dən çox adam həyatını itmişdir. Həmin xəstilik 1687/88-ci ilerde Tabarəzadə, 1716/17-ci ilerde isə Azərbaycanda tətbiq etmişdir. Epidemiyanın yayılması Şəmxi ve onun straflarında 70 min adamın ölümüne sebəb olmuşdur. Bu xəstilik 1726-ci ilde Rəstədə baş vermiş ve xəsteliyin deniz havası isə simalda böyük erazilərə yayılmışdır. 1763, 1799-cu illerde Sırવandə və xüsusiye Ağsaş şəhərində isə şiddətli taun xəsteliyi baş vermişdir. 1822-ci il ümumi vəlli həsab edildir.

XIX esr ve XX esrin averillerinin Azerbaycanda sahiye etmisi asagi saviyedeki idi. Bir tarefdan hekim oltilgi, diger tarefdan xestealanilarin azilid, ucuncu tarefdan ise antisantimpiya problemi. Normal sanitariye rejiminin olmasi yoluyla xestealklerin, xususiligi dora-zohriye, qoturluq, aqciyər, traxoma, veba ve s. kimi xestealkular yanراسinasina ve yayilmasina getirib cixarindı. Baki komendantindan XIX esr-20. XX esr-34 il 4 noyabr tarixli 345 sayılı məlumatname göstərilir ki, Baki əyalətində XIX esrin sonları ve XX esrin averillerinde 10 lide 3 defə vəba baş vermişdir. 1873, 1892, 1903, 1906-1907, 1916-1919-cu illərin epidemiyaları da ehali arasında bolusluq telefəza seviyi olmuşdur. Onun qarşısını almayan üçün müxtəlif cur tezbihrər, qorulmus, vəba barakaların yaradılması misirdir.

Hele 1897-ci ilin malumatindan qeyd olunmusdur ki, Bakda yaşayan 112 253 nəfər halının tibbi xidmət sahibiyətini ox asağı olmuşdur. **Şəhərə, həyənlər, rəsədlər, 40 hamamın yalnız 6-sı Avropa təqibindən** şəhərin sui mənbələri de yararsız haldə idi. 500-a qadar qurunun suyu şirin deyildi. Fehlələr çox namətinəşir səráitidə yasadıqları üçün təyolu xəstəliklər kəntlərindən tətbiq etmək istəyənlərə qarşıdır. Mədənlarında qalıb işləyən fehələrin hayatı dözdülmezdi. Onlar xüsusi fehla qazanmaq məqsədi ilə qazanmaq istəydi.

malanınqlarıdır. Daireşik, his-
tozun basmış gazarları olalarının
her birinde 6 nefesden artı, hefta
20 nafradek fehle çox zaman dö-
şeminen üstündə yan-yana uz-
nib yarıldı. Sabuncu kəndində le-
zgi fehleleri üçün qayaların arası-
sında yaşayış yen özüldürdüm.
Neftçi fehlelerin yaşadığı meden-
lərdə hamam bel xoy id. Onla-
yox vaxt "mənən" böyüdüs" vax-
tında məcbur oldularından, tez-
və yuxarıda "xəstəliklər" tutur-
dular. Hefta, nefit medenlərində iç-
mali su da verilmirdi.

1894-cü ilde gərəm duması Mıxayılın xəstəhanasında yeni yolu xüsusi xəstələrdən böşəməsin titikintisi planını təqdiq etdi. Sanitarlıya işlərinin yaşaqlaşdırmaqla üçün yaradılan qurğuların 300 milrib vəsatı xərcdənmiş, dezinfeksiya kamerası, kimyev laboratoriya, bakterioloji kabinet işe salınmışdır. 1896-cı ilde Bakıda iddə şəhər sanitariya stansiyası açılmışdır. Bakıda həmçinin dezinfeksiya kameraları da efdəliyə elevlərin tətbiq edilmişdir.

sırasında mühüm rol oynaydı. Ticaret-sanitar işlerinde şe-
hərde hərəkət etməyə başlamış, 1911-ci ilde
hissə olundur. 1910-cu ilde
ayrınlı mənzillərin dezinfeksiy-
əkcərilmişdir. Beş hallarda ayrınlı
əməklərlə yaxud idarələrlə te-
mizləndirilmiş sanitariya qaydalarının
zəifləməsinə görə ciddi cəzalar
tətbiq edilmişdir. Bakırda ferqli olaraq
gələn qəzalların heç birində bu
vərde sanitariya mərkəzləri açı-
lmamışdır. Çox vaxt müvəqqəti sa-
nitar destəklərinin xidmətinə
üçrət olundur. Sanitar epidemiolo-
loji vəziyyətinin nərgis olduğunu

A collage of four black and white photographs. The top-left image shows a group of people, possibly patients or staff, gathered around a bed in a ward. The top-right image shows a long corridor with several doors and windows. The bottom-left image shows a close-up of a patient lying in a bed, with a medical professional standing by their side. The bottom-right image shows a room with a large window, a bed, and some medical equipment.

Yelizavetpol' qızılçılığında, hür, dənə olsun dezenfiksisi kame- rəsi və ya bakterioligi mərkəz yox idi. Burada xüsusi epidemioloji müalicə müəssisələri, ancaq 1903-1907 illərda yaradılmışdı. Halbuki XIX asır və XX asırın evel- lərləndə hər 3-5 ilden bir güclü və- bər epidemiyaları baş verirdi.¹⁰

Hesen bey Ağayıve, Körüm bey, Mehmandarov kim hämkär, habebe malıariper ziyallilaların, həmçinin əzizlərinə xəbər verdi ki, kumutin mili müstəmləkəçili mövqeyi sanitariya sahəsində ciddi zərər vururdur. Həkimlik azlığı, kesarı tibbi-sanitariya sistemini yoxluğunu, vesatlin çatışlığını, mazığlı kötlüy xəstəliklərin qarşısını almağa, onların ağır neticələri rəni aradan qaldırmağa imkan verdi.

Ümümüyyetle, Sımal Azərbaycan arazisini gediş-galış üçün her tərəfdən açıq olduğundan, nüfariya nəzarətinin ziyanlılığını hər hansı bir epidemiyin qarşısında almış çox çatın olurdu. Tibb mətəxessilərinin azılığı, xəstəlikləri bulu mənteqələrinin seyrikliyi xəstəliklərin yayılması üçün elverişliliş sərəndədir. Bəzən sərafat keçirilən hekimişlərin yığınçığından qurultayları müstəlli epidemiyaları

qarşı mübarizənin təşkili, toplanılmış təcrübənin yayılması sahəsində mühüm rol oynadı.

1910-1911 ilim malumatlarına göre Bakı quberniyasında dərəcə xəstəliyinə təsdiq olunmuşdur. 28246, göz xəstəliyinə tutuların 20377, parazitoloji xəstələr 16960, tənəffüs orqanları xəstəliklərinə tutuların 16340, xəsarət, aləman 17000 nəfər olmuşdur. Burada göstərilən məlumatlardan əylin döyrül, qeyri-əlavədəki müraciətlər pax intiqar tapıldığı kimi göz ağrısi (traxoma) da artıq dərəcədə siddetlə etmişdir. Traxoma xəstəliklərinin geniş xalq kötüləkləri arasında yayılmış, töreydiyi aqınçılıqları barede N. Nermianov yazmışdır: "Traxoma - Nemri-

yatin, milletin bedbextiliyidir". Tra-
xomaya tutulmus yüz minleler
atı tuzur muvcdetler qaynatırı-
şını itirir, oxları da ise ellili
deşesine çatırıd. Bu icame bela-
rınıqıñıñ almac üçün qaz hö-
mitemiñ bir tezdir göründü.
Şesteklik işse salah arasında gün-
gine artdı. Bu xestelyin ya-
şaması mövcud meşjet şeritli ile
şaqadar idı. Fehelerin güzəri
çox acıncılaşırı keçirdi. Feheli
numu yataqanşasına fehle ailesi
hazafırmaz, hazzakalar, adet-
neft medenlerin, fabrik za-
darlarının erazisində cırkı susuz

...ve olsaların oralarında, yıklım, saade,

gəlli, qısqı, əlaqə, "fəsilərlə təhlükə, maşət xidməti üçün heç bir iman yaradırmışdır. Bələ şərait yolučı xəstəliklərə, onların yayılmasına yol açırdı. Şübhəsiz, burada maddi vasait, çatışmazlıqlı, də, özünenmiş təsirini göstərirdi. Nəriman Nərimanov bu xəstəlik barəsində

Bakırçayının beşinci yıl dönümünde bu naxışlı bir gürültü olurken adıxf admixim iyrimi mindir. Bu reqamlar müalicə ocaqlarına müraciət etmiş ya qeyde almış xəstələrin miqdardını göstərirdi. Səbəhsiz ki, şəxsi həkimlər, turkəçərçələr, cədərlərə müraciət edənlər, müalicəsiz qənayatlı şəxslər, "vəxstə" tutulanların sayı da hox olaardı. Ağrı epidemiologiyası ziyyət esg döşəngərisin yerləşdiyi Nəriman (Baki buxtasi) adasında da bəzə qaldırılmışdı. Bu da şəhər üçün böyük təhlükə yaradırdı. Bəzə Fehlə və Əsgər Depülətin Şurası (Soveti) adından doktor N.Nerimanovun düşərgən sanitər vəziyyəti yoxlayır ve 5 dekabr 1917 ilə yoxlamaların neticələri barəcə suraya hesabat verir. Xalpin ziyyətinin belə ağır vaxtında, xəstələrin tüğyan etdiyi şəraitda N.Nerimanovun bacarığı, işkiliyati böyük ehəmiyyət kəsb etdi. Onun etrafına hemkarları, bacıqçı ziyyətlər surətənmişdir. Tərəqqiparver həkimlər ehəmiyyətli yardım esirgəmər, illərindən qelən edildilər.

Taxoma epidemisi sonrası arda de özünü göstermiş. Çünki bu xestülliyin müalicesi çok güçlü seviye malik deman premarilanın mvcvud olmuştu. Bu sebeple mubarizde Zorfa Gilevannı da evezsiz iddimerdi olusudur. Onun başıca meşdelelerinden biri de Azerbaycan trauma xestülliyin müalic ve pratikasını vaxtında ve yeterince qeyata keşfetmeden, bu prosesin müsbət istiqamətlərinə məsyanenləşerek sehiyye pratikasına təbiilini reallaşdırmaqdan ibaret olusudur. Zorfa Gilevə taxoma və elaqədən ölkədə real veziyəti azınlıq müraciətinde etmek üçün Azerbaycanın bütöñ rayonları

İntron gederek göz xesteliklerinin regional lokalitelerini müeyyedinde "xesteliyi" epitróhikofüs xüsüllerin arasında, meslehlere, bir, bir göz xesteliklerinin filialkılıktı ve müalicesi hakkında ariflendirici söhbetler appar. İn traxomani müalicesinde işe edilen mvcv'dük kütlevi mütbılları ile yanısı, o dobrın antibakteriyallerin olan sıntisinden istifade ile yeni mütbıusu tetbiq edile uygurlu neferalınlı. Davamlı elmi, keşenin sayılan bu üşullen komplexi onurla tıhdidir hırıldık.

İkinci ve üçüncü yaşta ise "şelale" teltüktüm en sonra traxoma xesteliyinin nüfuslarında esaslı dönüs yaratır, xesteliyin yayılmasının karşısına çıkarır, bu da tedricen ölkे ahalisi içinde tabii tek forebən ağır infeksiyon xesteliyin leğvine getirib çıxarırr.

Mövcudu mehpelerin məlumat-

lerinin zehmeti lazımcı qıymetlendirilirdi, tibbe kifayət qeder vərəfti. Bu funtuna yanaşı çar oğlumet tərəfindən Rusiyadan qızıl kezək qubəriyalarından rus ailərinin köçürüblər. Sımalı Azərbaycanda yerləşdirilməsi yerli kəndlərin veziyətini daha da iştiradlaşdırırdı. Gelime ruslar yerli kəndlərin hesabına torpaqla genişləndirdilər. Kendilər öz qapşaqlarından, yaşasın yerlərinən, bezan, görünməmiş vəhşiliklərə gowvurıldırlar. Hələ "1904-ü" ilin selamalarına nərə salıqsə, görən, çar memurları Lenkeran qəzasının Mir-Mövsum kend ehalisini və məxsus bütün pay torpaqlarını dəməndə birləşke gəlmə ruslara verdi. Sıouq qış aylımasına vərəfti. Epidemiyasının təyən etməsinə baxmayırdılar, zalimlər kəndləriň öx daxmalarından zorç çıxarıb cöla tökmüş, sonra onla-ın komalarına və bütün titikillərinə də vurub yandırımdırlar. Bəhs edildiñ dövrde Çarızım Qarabağda ən qızdırdayanın möhkamlanırdıq, üçün, oraya 700 erməni allı-qılcı köçürüldü. Zubov və Paskeviciçin "malumatlarına" görə Qara-qaşa köçürülmüş ermənilərinən ən yüksək bir hissəsi Qarabağın aranmışsında şəraitindən yürüdülər. Əsasən üyğunlaşla bilmişlər və taun xəsteliyinə tutularaq həlak olmuşdular.

Bütün bu dediklerimizden ay-
dın olur ki, bəşəriyyət tarix boyu
kütləvi, bəzən isə dağidıcı yolu-
xulu xəstalıklarla qarsılısmışdır.

Hatta deye bilsiker ki, müneyyin İl-lerde insanların yoluçuk xestekârların olum göstericisi 70%-e çatı-mışdır. Buna göre de xestekârların yılmasının qarşısını almadı, meq-sedîlde dünâ tabiblerin müyyen-tebârîler hayata keçirmişlerdir: xestekâr-sıkların şaherdan ulaşmışlardır, xestekârların ya ölenlerin aşı-yalarının yandırılması, xestekâr keşif mis, şaxşuların, xastâlara, rüyâlara meqâsdele celb edilmişler. Elbette yoluçuk xestekârların mührâbâne nezerecarpaçaq an boyuk mü- feqiyâtı yüksek immunoloji epidemioloji ehîmiyatı ma-vaksinârların hazırlanması olmuştur. Dönyâda tauna qarşılık ilâ-sini Vladimir Xavkin yaratmışdır. 1893-1915-ci illerde Novorossiysk Üniversitesi'nden mezun olan Vladi-mir Xavkin uzun müddet Hindî-taında İslâmçıdır. 1896-cı ilde Boymbedya laboratuvarı teşkil etmişdir ki, orada dünyâda 100-ünlük taunaleyhine vaksinâ-yaratmış ve onu öz üzerinde se-naqâdha keçirmiştir. Yeni vaksinâ-hem terapetik, hem de profilakti-teşâir mümâki iddi. Vaksinasyondan sonra taunâ xestekârlon 2 de-fa, 1000 göstericisi ise 4 de-fa azal-mışdır. Xavkin vaksinâ ile peyven-dîr Hindistanda geniş yûsuf al-mışdır. XX esrin 40-ci ilerine que-rrâbî, XX vaksinâ taun alehine ergane derman vasitesi olarak

Page 10

Meryem SEVİDBƏYLİ,
AMEA Elm Tarixi İnstitutunun
direktoru, tarix elmləri doktoru,
dəsənt

Solmaz NAMAZOVA,
AMEA Elm Tarixi İnstitutunun
şəmkəndəsi